

23.7.2005

Divan Edebiyatını irdelemek: Sevgililer Çağı

Hasan Bülent Kahraman

Bazı makalelerde farklı yönleri üstünde durulsa ve yeni bir yöntemle kapsamı ve içeriği ele alınsa da Divan Edebiyatı hatta daha geniş bir tanımlamayla Osmanlı edebiyatı bugün de büyük bir meçhul olmayı sürdürüyor. Meçhul derken Divan Edebiyatının birçok farklı yönden ele alınabileceğini vurgulamak istiyorum. Oysa bu konuda bugüne dek üstünde yoğunlaşmış üç büyük yaklaşım öbeğinden söz edilebilir.

Divan Edebiyatı bugün de üniversitelerde yenilenmemiş, yenilenmemesinde direnilen eski/l yöntemlerle irdeleniyor. Hala temel sorun divanların eleştirel basımlarını yapmakla sınırlıdır. Bu zorunlu fakat yetersiz bir yöntemdir. Oysa benimsenebilecek bir temel yaklaşım Divan Edebiyatının kuramsal, mukayeseli, kültürel ağırlıklı bir modelle ele almaktır. Bu edebiyatı meydana getiren toplumsal ve tarihsel arka planın somutlaştırılması, edebiyatçıların birer toplumsal özne olarak konumlarının ve koşullarının saptanması, edebiyatın içerdiği kültürel parametrelerin mukayeseli bir anlayışla çözümlenmesi, söylemin sahip olduğu fakat gizleyip ele vermediği kültürel kodların bir üst kuramın ve eleştirel bağlamın verileriyle irdelenmesi böyle bir anlayış için başlangıç noktalarını teşkil edebilir. Kısacası bir gösteren ve gösterge olarak tartışılırsa Divan Edebiyatının bugüne değin söylenegelen ve sahip olduğuna inanılan kısıtlamaların ötesinde geniş bir ufka sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Hatta, tam tersine, Divan Edebiyatı Osmanlı toplumunu meydana getiren bilme biçimlerini, zihniyet yapısını, kültürel iklimi, ruhu anlamakta kullanılabilir, bütün bu parametreleri bağrında saklayan bir enerji yumağı olarak görülebilir. Yani, diğer unsurlar onun anlaşılmasına olanak verecektir ama bir eleştirel söylem geliştirildiğinde o da diğer unsurların tanımlanmasına sınırsız katkı yapacaktır.

İkinci Divan Edebiyatı tartışma odağı biraz yukarıda değindiğim ve bir türlü giderilemeyen kısıtların bir uzantısı olarak tezahür eder. Bu, Divan Edebiyatının, dünyanın başka hiçbir kültüründe görülmedik biçimde, bir ilerlilik-gericilik zıtlaşması içinden ele alınmasıdır. Bu yolu açan, sanıldığı gibi Cumhuriyet olmamıştır. Tam tersine, başka birçok konuda olduğu üzere, bu alanda da Cumhuriyet 1839 sonrasında içine girilen büyük kültür ikilemlerinde belli bir kanat tarafından üretilmiş görüşlerin sahiplenicisi, savunucusu ve radikalleştiricisidir. Namık Kemal, artık okul kitaplarında da yer alan bir makalesinde Divan Edebiyatını 'gulyabaniler'in anlatıldığı, gerçek dışı bir edebiyat olarak nitelendiriyordu. Bu yaklaşım daha sonra devam ettirildi ve sonunda Cumhuriyet döneminde edebiyat çevrelerinde bugün bile hatırlanan Gölpınarlı-Ataç tartışmasının temelini oluşturdu. Ama o tarihe kadar da, 1923 sonrasında, o edebiyatın içine girilen yeni dünyayı kavramaya yetmeyeceği vurgulanmıştı, bir

genel ‘emperatif’ olarak. Divan Edebiyatı da ‘eski’nin, ‘küllenmesi gereken geçmiş’in tıpkı müzik, mimari ve genel yaşama biçimleri gibi bir aracıydı. Yaşama hakkı olmamalıydı.

Olmamalıydı, çünkü, tartışmanın üçüncü ayağını da bu oluşturuyordu, Divan Edebiyatı gerçek dışı, gerçek ötesi, kısacası gerçekle bağı olmayan, dışına kapalı, içine dönük, üç beş mazmunun etrafında dönen, dünyanın somutluğunu ve maddiliğini anlamaktan aciz, mistik, hayali bir edebiyattı. Bu, sağlam olduğuna o kadar inanılan bir iddiaydı ki, bu edebiyatın doğrudan bir uzantısı ve onu dönüştüren en önemli isimlerden birisi sayılması gereken Yahya Kemal bile benzeri bir şey söylüyor, bütün bir Divan Edebiyatı birikiminin üç beş beyite sığdırılabileceğini savunuyordu. Ona göre de bu edebiyat dille ve anlatımla ilişkisi olmayan bir edebiyattı; dolayısıyla da onda bir gerçeklik aramak olanaksızdı. Onun takipçisi Tanpınar ise daha duyarlı bir yaklaşımın sahibi olsa bile, her konuda olduğu üzere, bu konuda da ustasını tekrar ediyor, çok benzer iddialarda bulunuyordu.

Bu üç parametre tartışmaların bugüne kadar büyüyen gelen hacmini oluştururken son zamanlarda Türkiye dışında yapılan bazı çalışmalar işe yeni bir boyut eklemenin her anlamda mümkün olduğunu ortaya koymuştur. Victoria Holbrook Türkçeye Aşkın Okunmaz Kıyıları diye çevrilen yapıtında Şeyh Galip şiiri etrafında mesnevi kavramını ele alıyordu. Çok zengin incelemesinde yukarıda değindiğim tartışma odaklarının hemen tamamını gözden geçirip çok özgün yaklaşımlarla tartışıyordu. Bununla birlikte Divan Edebiyatına bu şekilde yapılan katkıların çok uzun bir süredir öncülüğünü elde tutan isim Walter Andrews’tır. Yaklaşık son otuz beş yıldır üzerinde çalıştığı bu alanda çok sayıda akademik makalenin ve iki çok önemli kitabın yazarıdır. Bunlardan birisi Osmanlı Şiirine Giriş’tir ve bu yapıtı henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Diğer, Türkçeye Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı adıyla çevrilmiş olan kitaptır. Bu kitap gazel kavramını temel alarak Divan Edebiyatının, başta belirttiğim üç iddiayı yalanlayarak, toplumsal yaşamın, gündelik gerçekliğin bir göstergesi olduğunu, toplumla tam bir örtüşme içinde bulunduğunu çok güçlü bir şekilde kanıtlamıştır. Andrews son makalelerinde ise (bunların bir bölümü Varlık ve Yasak Meyve dergilerinde yayınlandı) Divan Edebiyatını Deleuze-Guattari kuramlarıyla açıklamaya çalışmaktadır ki, onları da önemli katkılar olarak kaydetmek gerekir.

Bu alanda son önemli isim Bilkent Üniversitesi’nden Mehmet Kalpaklı’dır. Kalpaklı, uzun yıllardır Andrews’la birlikte çalışmaktadır. Bu beraberliğin ilk verimi Osmanlı Lirik Şiiri başlıklı Texas Üniversitesi yayınlarından çıkmış olan çok görkemli yapıttır. Bir arada yazdıkları makalelerin ötesinde şimdi elimizde tuttuğumuz ve kendi alanında anıtsal diye nitelendirmemiz gereken kitap The Age of Beloveds (Sevgililer Çağı) Andrews-Kalpaklı işbirliğinin son ürünüdür. Ben de

yazının bundan sonraki bölümünde herhalde kısa bir süre sonra Türkçeye çevrilecek olan bu yapıtı ele almak istiyorum.

Kitaba yazılan Giriş yazısından öğrendiğimize göre Mahbuplar Çağı, bir çok tarihçinin ‘uzun 16. yüzyıl’ dediği dönemde ortaya çıkan toplumsal/tarihsel bağlam ve koşullarda kendisini gösteren Divan şiirini ele alıyor. Ne var ki, burada çok ilginç bir girişimde bulunarak Andrews-Kalpaklı bu tarihi bugüne kadar üstünde az çok durulmuş değişkenler yönünden irdeleyiyor. Andrews’ın daha önce Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı isimli yapıtında geliştirdiği yorum bu çalışmanın arka planıdır. Buna göre gazel Osmanlı toplumunun aşk, din, siyaset ve psikoloji alanlarındaki bir yansımasıdır. Bu anlayıştan hareket ederek, yazarlar Osmanlı Şiirini özellikle 16. asırdaki halini cinsellik yönünden inceliyorlar. Bunun da heteroseksüel ve homoseksüel açımları üstünde duruyorlar. Ne var ki, kitabın asıl ağırlık noktasını ‘sevgili’ kavramı oluşturmuştur. Sevgili ise karşı cinsten olduğu kadar ama belki ondan çok hemcinstendir.

Bu konu, başlangıçta da değinmiş olduğumuz üzere, vulger ve popüler Divan Edebiyatı tartışmalarının nerdeyse vazgeçilmez bir ögesidir. Ayrıca Divan edebiyatının bir ‘cinsel sapıklık’ edebiyatı olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Yazarlar, bu anlayışın bilincinde olarak bu kitapta meseleyi böylesi basit bir yaklaşımın dışına çıkarmak çabasına girişmiştir. Bu bağlamda sorunu çok daha kapsamlı bir biçimde ele almakta, bu durumun toplumsal, tarihsel ve kültürel nedenleri üstünde durmaktadırlar. Belirlemelerine göre söz konusu hal sadece Divan edebiyatı için değil, kadının toplumsal plandan soyutlandığı, yetiştirme koşullarının olumsuz kılındığı bütün kültürlerin edebiyatları için geçerlidir. Ne var ki, bu genel yaklaşımla yetinmeyerek kitap özellikle İslam kültürü içinde bu gerçekliğin tezahür etmesine yol açan özgül nedenleri de enine boyuna ele almaktadır.

Buradan hareket ederek fakat yer sınırlamasını da dikkate alarak kitabın çok önemli birkaç özelliğine değinmek gerekiyor. Bunların ilki, kendi tarihinde ilk kez bu ayrıntıda ve bu bilimsel yaklaşımla Divan edebiyatının içerdiği cinsellik, ‘onu da aşacak biçimde’ irdelenmektedir. Bununla kastettiğim şudur: kitap okunup bitirildiğinde bu yapıtın aynı zamanda bir kültürel tarih metni olarak yazıldığını kavriyor insan. Nitekim yazarlar kitabın çeşitli yerlerinde tarihyazımı olgusunu ayrıca tartışmaktadır. Bu anlamda da sevgili ve cinsellik kavramları toplumsal dönüşümün, mesela Foucault’da veya Elias’ta görüldüğü üzere, bir değişkeni olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşımın önemli sonucu şudur: daha dikkatli ve ayrıntılı bir okumayla, bu kitabın sergilediği birikim Osmanlı-İslam zihniyet dünyasının olduğu kadar bilinçaltının anlaşılması için de önemli bir olanaktır. Bu, bugüne değin haddinden fazla ihmal edilmiş bir alandır. Bir yanıyla Asyatik, bir yanıyla Mezopotamya ve Pers, bir yanıyla Doğu Roma kültürüne dayanan Osmanlı zihniyet ve davranış

dünyasının sahip olduğu ve bugüne taşıdığı derin anlamın başka bir şekilde yeterince anlaşılmasına olanak yoktur. O nedenle kitabı meydana getiren ‘Sevgili: Kızlar ve Ođlanlar’, ‘Kadın ve Aşk Sanatı’, ‘Baştan Çıkarma’, ‘Uđruna Ölmek...Sevgililer Çağında Aşk ve Şiddet’, ‘Aşk, Hukuk ve Din’ gibi bölümler bizim bundan sonra yazılacak bilinç ve bilinçaltı tarihimizin vazgeçilmez metinleri arasında yer alacaktır.

Bu söylediklerim kitabın büyük gövdesini, kapsamını, gücünü ifade etmek için yeterli değildir. Çünkü kitap burada dile getirdiğim hususları çok ayrıntılı ve dikkatli bir tarihsel çözümleme temelinde oturtuyor. Bu itibarla kitabı okumanın verimi sadece Divan Edebiyatının belli bir dönemde ne ifade ettiğini anlamakla sınırlı değil. Onun çok ötesinde Osmanlı İmparatorluğunun özellikle 16. yüzyılda yani geç Rönesans çağında yaşadığı toplumsal hakikati de bize aktarıyor. Bunun çok kuvvetli bir kuramsal ve mukayeseli arka planla desteklenmiş olması ayrı bir zenginlik. Ayrıca, Sevgililer Çağı, büyük bir zevkle okunabiliyor ki, bunu ayrı bir erdem olarak kaydetmek gerekir. Son nokta ise bu kitabın sadece Osmanlı şiirindeki aşk-sevgili ilişkisine tekelleşmemesidir. Tam tersine kitabın alt başlı zaten yapıtın erken modern Osmanlı ve Avrupa kültür ve toplumunda aşk ve sevgili ilişkisini ele aldığını gösteriyor. Dolayısıyla okur hem bir tarihsel/kültür tarihi anlayışı içinde eş zamanda (hatta öncesi ve sonrasıyla) iki farklı dünyada teker teker nelerin yaşandığını öğreniyor hem de mukayesenin getirdiği büyük zenginliğe muhatap oluyor. Bu itibarla maksadını bile aşan bir boyutu olduğunu kitabın söylemek abartılı bir gözlemde bulunmak anlamına gelmez.

Bu eşsiz kitabın bir an önce Türkçeye çevrilmesini diliyoruz.